

ALCHÝMIA SOCIÁLNEHO SVETA

PIERRE BOURDIEU: Teorie jednání. Praha, Karolinum Nakladatelství univerzity Karlovy 1998, 179 s.

Sociologické dielo Pierra Bourdieua reprezentuje významný príspevok ku skúmaniu umenia, vzdelania, kultúry a politiky. Svojimi východiskami a metodologickými postupmi sa snaží prekonať dichotómiu medzi štrukturalistickými a interakcionistickými paradigmami v sociológii, pričom v mnohom čerpá z Althussera, Foucaulta, ale aj z podnetov G. Bachelarda, E. Cassirera a z Husserlovej fenomenológie.

Český preklad francúzskeho originálu *Raisons pratiques, Sur la théorie de l'action* (1994) V. Dvořákovéj s názvom *Teorie jednání* je výberom prednášok, ktoré Bourdieu predniesol na akademickej pôde v USA, Japonsku, Francúzsku, Nemecku, Švajčiarsku a Holandsku v období 1989-1994. Súbor statí ponúka vcelku prehľadný obraz o základnom smerovaní Bourdieuovej sociológie, jej východiskách, nosných témach, problémoch a fundamentálnych pojmoch, prostredníctvom ktorých sa analyzuje a vysvetľuje sociálny priestor a činnosť aktérov. Tematicky je obsah knihy rozvrhnutý okrem autorovho predslovu, menného registra a registra pojmov do siedmich kapitol (1. *Prostor sociální a prostor symbolický*, s. 9-27; 2. *Kapitál nového typu*, s. 27-40; 3. *Za vědu o dílech*, s. 41-68; 4. *Duch státu. Zrod a struktura byrokratického pole*, s. 69-103; 5. *Je možný nezištný čin?* s. 105-119; 6. *Ekonomie symbolických statků*, s. 121-151; 7. *Scholastické hledisko*, s. 153-165.). Problematiku rozvíjanú v jednotlivých kapitolách uzatvára stať *Paradoxní podstata mravnosti* (s. 167-171).

Rozhodne však treba upozorniť na to, že Bourdieu s obľubou pracuje s pojmami, ktorých pochopenie si vyžaduje od čitateľa sústredenú pozornosť, isté intelektuálne zázemie aj zručnosti. Týka sa to najmä jeho kľúčových pojmových konštrukcií *habitus*, *illúso*, *libido*, *diferencia*, *dispozícia*, *conatus*, aby som spomenula aspoň niektoré, na základe ktorých zachytáva a explánuje obojsmerné pôsobenie mentálnych subjektívnych štruktúr (*habitus*) a objektívnych štruktúr sociálneho poľa. Bourdieu opisuje a charakterizuje mechanizmy vzniku a reprodukcie sociálneho priestoru s diferencovanými poliami, pričom tento priestor nie je čosi "rukolapné", ako nám to vsugerúva esencialistický prístup, ktorý chápe aktivity a záľuby typické pre jednotlivé sociálne skupiny ako substanciálne vlastnosti nakódované do ich biologickej alebo kultúrnej podstaty. Sociálny priestor je konštrukcia, prostredníctvom ktorej vystihneme logiku sociálneho sveta na základe empiricky, historicky a temporálne "zakotvenej" skutočnosti (nech už ide o profesiu, umelecký artefakt, cenu tovaru, inštitúciu rodiny, česť atď.), s dôrazom na to, čo sa nemení, t.j. štruktúru. Toto neodškriepiteľne štrukturalistické stanovisko, hoci bez jeho krajností (subjekt len ako epifenomén štruktúr), odmietajúce antropologické presupozície, nech už ide o jazyk alebo subjekt ako intencionálneho protagonistu vlastných činov, nadobúda u Bourdieua svojbytné zafarbenie poučené M. Weberom, neoracionalizmom G. Bachelarda, Lacanovou psychoanalýzou aj niektorými výsledkami analytickej filozofie jazyka (John L. Austin, S. Kripke). Jedinečná

partikulárnosť ako predmet sociologického skúmania však zastupuje "jeden prípad možného" z konečného počtu konfigurácií a analýza sociálneho priestoru francúzskej spoločnosti 70-tych rokov mala poskytnúť univerzálny model, ktorý chce autor overiť. Vzhľadom na situáciu, ktorá vládne v oblasti sociológie, je zaujímavé, ako vidí Bourdieu úlohu sociológie pri vypracovaní teórie ekonómie konania (s. 122), v určení toho, ako a akými mechanizmami sociálny svet transformuje pôvodne nediferencované biologické libido na zvláštne špecifické socializované libido, ktoré sa modifikuje na záujem, existujúci len vo vzťahu k určitému sociálnemu priestoru, kde sú isté skutočnosti relevantné, významné a iné indiferentné a ľahostajné.

Priestor ako sústava rozmanitých koexistujúcich pozícií s ich vzájomnou exterioritou, vzťahmi blízkosti, susedstva, usporiadaním, je možný len na podklade akceptácie diferencie, odchýlky. To, čo označujeme ako dištinkciu, odlišnosť, inakosť, čo sa manifestuje v určitom konaní a správaní, nie je vrodené, ale je diferenciou, relačnou vlastnosťou, ktorá jestvuje len vo vzťahu a prostredníctvom vzťahu. Sociálny priestor možno teda interpretovať tak, že aktéri, jednotliví protagonisti či skupiny sú distribuovaní a situovaní podľa pozícií na základe dvoch základných princípov diferenciacie, ktoré majú najväčšiu váhu v najrozvinutejších spoločnostiach: podľa ekonomického a kultúrneho kapitálu. Pojem habitusu je výrazom princípu zjednocujúceho a generujúceho, princípu, ktorý z charakteristických vzťahových určeností inherentných istému postaveniu utvára jednotný životný štýl. Habitusy ako produkty sociálnej pozície sú diferencované a nielenže sú odlišné, ale aj odlišnosti produkujú. Naznačené chápanie sociálneho priestoru s jeho diferenciami a dištinktiívnymi znakmi umožňuje nanovo prehodnotiť problematiku tried ako relatívne homogénnych skupín aktérov, hoci nie v zmysle marxizmu ako politicky zmobilizovaných a aktívnych skupín, nielen so zreteľom na ich existenčné podmienky, ale vzhľadom na praktické činnosti a vlastnosti plynúce z týchto aktivít (s. 17-21). Pojem politického kapitálu a jeho rozbor patria k pozoruhodným výsledkom, ktoré tento typ štrukturalizmu priniesol, o čom sa možno názorne presvedčiť v závere prvej kapitoly (s. 21-25). Je to štruktúra diferencovaných pozícií, ktoré určujú a ustanovujú sociálny priestor, v ktorom sa aktéri delia podľa objemu vlastného kapitálu každého druhu, podľa pomeru medzi ekonomickým a kultúrnym kapitálom a aj podľa toho, ako sa objem a zloženie tohto kapitálu modifikuje. Pravdaže, rozdiely napríklad v spôsobe stravovania a v životnom štýle sa zakladajú na odlišnom druhu kapitálu, ktorý sprostredkúva prístup k súkromnému vlastníctvu a využívaniu verejných statkov a služieb. V tomto smere sú inštruktívne a podnetné analýzy sovietskeho variantu, kde tento trend nadobúda najextrémnejší prejav a realizácia verejnej služby prechádza do dedičného vlastníctva. Tento jav možno pozorovať aj v krajinách, kde je pri moci sociálna demokracia; tu sociálny kapitál politického typu, nadobudnutý prostredníctvom odborových a stranických aparátov a odovzdaný pomocou rodinných sietí, vedie k zrodu politických dynastií. Bourdieu konštatuje, že proti nomenklatúre, ktorá sa legitimizuje egalitárstvom a meritokraciou, majú najsilnejší sklon revoltovať práve protagonisti a držiteľia kapitálu vzdelania.

Vo svojich empirických výskumoch Bourdieu venoval mimoriadnu pozornosť kultúrnemu kapitálu, jeho rozdeľovaniu a teda aj štruktúre sociálneho priestoru s akcentom na reprodukčné mechanizmy zabezpečované stratégiami rodín a ich

vzťahom k vzdelávacím inštitúciám, na pozadí objasnenia pôvodu a genézy tzv. štátnej šľachty, ktorá vyprodukovala ideológiu verejnej služby v zápase s inými sociálnymi skupinami. Bourdieu rozlišuje medzi poľom politiky a poľom moci, určeným silovým pôsobením medzi jednotlivými druhmi kapitálu. Tieto otázky predkladá a rieši v druhej kapitole. Interpretáciu kultúrnych artefaktov, umeleckého diela z pohľadu prekonávajúceho dilemu formalistického prístupu a sociologického či biografického redukcionizmu ponúka tretia kapitola. Problematike štátu a symbolického kapitálu je venovaná štvrtá časť knihy. Bourdieu parafrázuje klasickú Weberovu definíciu štátu a tvrdí, že štát je neznáma, ktorú treba nájsť a pomenovať, ktorá si efektívne privlastňuje monopol na legitímne použitie fyzického aj symbolického násillia na istom území a jeho obyvateľoch (74). Pre konštituovanie štátu bolo nevyhnutné koncentrovať fyzické násillie, ktoré ide ruka v ruku s vytváraním jednotného ekonomického prostredia a vyberaním daní. Tomuto aspektu Bourdieu venuje veľkú časť svojich úvah a ukazuje, že koncentráciu ekonomického kapitálu spojenú s daňovým systémom sprevádza koncentrácia informačného kapitálu a formovanie kultúrneho trhu. Štát zjednocuje, utvára mentálne štruktúry, presadzuje spoločné princípy nazerania, chápania, myšlienkové formy, pričom práve koncentrácia symbolického kapitálu uznania je ak už nie podmienkou sine qua non, tak aspoň sprievodným fenoménom všetkých foriem koncentrácie, pokiaľ majú byť trvalé. Štát je miestom par excellence, kde sa koncentruje a uplatňuje symbolická moc. "Symbolickým kapitálom je ktorákoľvek vlastnosť (kapitál ktoréhokoli druhu - fyzický, ekonomický, kultúrny, sociálny), pokiaľ je nahlížená sociálnymi činiteľmi, jejichž kategórie vnímaní jsou také, že ji dokáží poznat (vidět) a uznat, ocenit." (s. 81) Jeden aspekt koncentrácie symbolického kapitálu predstavuje koncentrácia právnického kapitálu, keďže prostredníctvom neho sa formujú právo-administratívne štruktúry ako piliere štátu. Štát je držiteľom onej tajomnej moci, založenej však na zložitej sieti vzťahov uznania, práve pridelovať úrady, posty, pocty, funkcie aj privilégia. Pôvodne rozptýlený symbolický kapitál, spočívajúci výlučne v kolektívnej akceptácii, sa mení na symbolický kapitál personifikovaný štátom, kodifikovaný, delegovaný a garantovaný, a pozvoľne sa mení na kapitál zbyrokratizovaný. V súvislosti s funkciou štátu formovať myslenie sa však podľa Bourdieua musíme vzdať novokantovského intelektualizmu a poznávacie formy pochopiť ako telesné dispozície. Tento názor, podľa môjho názoru príliš poplatný psychoanalýze, sa premieta aj do hodnotenia otázky, ako sa formuje a udržuje sociálny poriadok, pričom mu ide o poriadok v rovine symbolov aj v rovine sociálnych aktivít a inštitucionalizovaných vzťahov. "Sociální svět je protkán voláními k pořádku, jež jako taková fungují jen u těch, kdo jsou disponováni je vnímat, a jež - aniž procházejí cestami vědomí či kalkulace - probouzejí hluboko zasuté tělesné dispozice." (s. 89) Príkazom štátu sa podrobujeme so samozrejmosťou, ktorá je plodom nazerania a vnímania štátu pomocou kategórií, ktoré nám štátna mašinéria sama vnútila. Univerzálne hodnoty, nezištnosť, verejná služba, neutralita poznania a súdnej moci - to všetko je predmetom všeobecného uznania a všetky sociálne svety núkajú v rôznej miere hmotné aj symbolické výhody. Pre tých, ktorí sa zaujímajú o sociológiu rodiny, bude objavný spôsob, ako daný problém reflektuje Bourdieu. Podľa neho ide o dobre zdôvodnenú fikciu s funkciou sociálnej reprodukcie (štvrtá kapitola). Ďalej analyzuje problematiku nezištného konania, kritizuje utilitarizmus, hoci v tomto bode predložené úvahy

vykazujú viaceré slabé miesta (napríklad sa nerozlišuje medzi rôznymi typmi utilitarizmu). Na jednej strane odmietnutie racionálnej teórie hier a rozhodovania ako modelu konania, na strane druhej odmietanie kauzálnej teórie konania, ktoré ho explanuje na základe vedomého dôvodu, kritika sociálneho života ako hry, v ktorej dominuje strategický záujem definovaný ekonomicky ako maximalizácia finančného zisku - to sú v kocke problémy piatej kapitoly.

V šiestej časti sa predkladajú špecifické znaky ekonómie symbolickej výmeny (dar a akt darovania ako protiklad ekonomickej výmeny založený na cene), ktorá sa zakladá na viere, teda na zhode medzi mentálnymi štruktúrami (vnímanie, hodnotenie, preferencie) a objektívnymi štruktúrami.

V siedmej kapitole sa skúma akademické myslenie a jeho rysy, ktoré vznikajú práve v tomto akademickom svete. V závere tejto kapitoly sa Bourdieu zamýšľa nad tým, či sociológia deštruuje základy rozumu aj svoje vlastné predpoklady môže sformulovať racionálny diskurz a poskytnúť návody na Realpolitik. Tematizuje teda vzťah medzi rozumom a dejinami. V závere krátka úvaha o mravnosti naznačuje, že zisky plynúce z univerzalizácie a univerzality dávajú nádej práve preto, že univerzalizácia je stratégia na dosiahnutie legitimacy, ktorá si vyžaduje inštitucionalizáciu. Platí to aj pre takú obskúrnú oblasť a pojem, ako je politická mravnosť. "Politická mravnosť nemôže spadnúť z nebe, není prirodzenou súčasťou ľudskej povahy. K nastoleniu svetů, jejichž logika by byla taková, že by všichni činitelé ve všem svém konání byli vystaveni - hlavně prostřednictvím kritiky - permanentnímu testu univerzability, může napomoci pouze realistická politika - Realpolitik - Rozumu a Mravnosti: a neexistuje realističtější čin (alespoň pro intelektuály), než dodat etické kritice politickou silu a přispívat tím k takovému utváření politických polí, aby byla samotným svým fungováním příznivá těm činitelům, jejichž logické a mravní dispozice jsou nejuniverzálnější." (s. 170) Bourdieu na jednej strane zdôrazňuje realistické zobrazenie ľudskej činnosti, fundované fenomenologicky a psychoanalyticky, ale zároveň odmieta explanácie činnosti na základe dôvodu i príčin, pričom svoje interpretácie činu opiera o dispozície vyjadrené habitusom, ktorý plní funkcie obvykle pripisované transcendentálnemu vedomiu: je to socializované telo, do ktorého sa vpečatili imanentné štruktúry určitého sveta. V porovnaní s výsledkami racionálnej teórie konania na poli ekonómie, práva politickej vedy, ako ich napr. prezentujú Thomas C. Schelling, James, M. Buchanan, G. Tullock a i., a s kauzálnymi aj intencionalistickými koncepciami konania je predsa len Bourdieuov postoj dosť exotický a bez jasných konceptuálnych nástrojov. Vcelku kuriózne sú aj jeho výpožičky z analytickej filozofickej tradície (common knowledge, význam vlastných mien, identita, pravidlo), ktoré v danom kontexte pôsobia skôr zavádzajúco než explikatívne.

S istou predstavou o činnosti súvisí aj otázka, či je produktívnejšie interpretovať štruktúru sociálneho systému ako sústavu zákonov, pôsobení a objektívnych síl, alebo ako sieť významov, praktík a pravidiel. So zreteľom na konanie, činnosť to možno formulovať aj tak, či je lepšou explanačnou stratégiou pokladať činnosť aktéra za racionálne správanie, alebo skôr za jeho sebavyjadrenie. Bourdieu odmieta obidve riešenia a prístupy, ale zisky pre sociológiu, ktorá má byť podľa jeho vlastných slov všeobecnou teóriou ekonómie konania, vyplývajúce z jeho vlastnej koncepcie, nie sú jednoznačné

a dostatočne presvedčivé. Napriek tejto výhrade je vklad Bourdieuovej kritickej či angažovanej sociológie ukázkou toho, akú úlohu filozofia zohráva v špeciálnych sociálnych sférach.

Pre Bourdieua platí, že sociálna realita je alfou aj omegou, lebo určuje aj to, akú predstavu o nej sociálni protagonisti majú. Práve Bourdieuovi patrí zásluha za to, že filozofiu vťahol späť do debaty o sociálnych základoch a účinku nejakej filozofickej konštrukcie. A že nemusí ísť len o nepodložené špekulácie, to ilustrujú aj jeho práce z oblasti sociológie vzdelávania, kultúry, politiky a akademického sveta.

Tatiana Sedová

PhDr. Tatiana Sedová, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR

HĽADANIE TRANSCENDENCIE V POSTMODERNEJ DOBE

JOLANA POLÁKOVÁ: Perspektíva naděje. Praha, Vyšehrad 1995, 127 s.

Kniha Jolany Polákové sa zaoberá filozofickým výskumom vzťahov imanencie a transcencie v postmodernej dobe. Zámerom autorky bolo ukázať, že k absolútnej transcencii možno preniknúť len cestou uvoľňovania zo štruktúr imanencie, ako aj stálym prekračovaním rôznych foriem len "relatívnych" transcencií. Kniha má tri časti a v závere je opatrená rozsiahlou bibliografiou a podrobnými poznámkami.

Prvá časť obsahuje charakteristiku postmodernej doby, ktoré nebolo nikdy "zvonku" naprogramované, ale vzniklo spontánne na základe vlastných, autentických tvorivých podnetov, ktoré už nie sú vo vzťahu k modernej komplementárne, ale sú jednoducho kvalitatívne "iné".

Proces hľadania vnútornej identity postmodernej doby predchádza postupné uvoľňovanie duchovného potenciálu ľudských jednotlivcov zo systémových spoločenských väzieb, ako aj interiorizácia intelektuálnej aktivity v smere od "vonkajšieho" vedecko-technického ovládania sveta k osobnej a neanonymnej intelektuálnej "senzitivite", na ktorej zakladá postmoderná vnútorná aj vonkajšia pluralita možnosti prirodzeného dorozumenia.

Samostatné hľadanie pravdy je však veľmi náročné, preto si vyžaduje duchovnú zrelosť, ako aj veľmi intenzívne intelektuálne úsilie. Keďže autorita pôsobiaca "zvonku" prestala určovať pevné súradnice života, môže vzniknúť ideové vákuum, ktoré môže viesť k rozličným únikovým tendenciám a k "drogovým" závislostiam v najširšom zmysle. Preto je potrebné stále a dôsledne sa vyrovnávať so spomínanými rizikami a negatívami, a to všetkými dostupnými prostriedkami.

V nasledujúcej časti knihy autorka načrtla podľa jej názoru štyri doteraz myšlienkovito najhlbšie koncepty transcencie ponímanej ako "pravé bytie" (Platón), "svet slobody" (Kant), "pôvod existencie" (Jaspers) a napokon transcencie ako "Druhého"